

บทบันทึกว่าด้วยการพึ่งตนเองของคนชั้นกลางไทย ทศวรรษ 2540-2550¹

ปราการ กลิ่นพึ่ง²

(Received: March 1, 2021; Revised: April 20, 2021; Accepted: October 29, 2021)

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกของคนชั้นกลางไทยผ่านมโนทัศน์การพึ่งตนเอง โดยพิจารณากิจกรรมสองประเภทของคนชั้นกลางไทย นั่นคือการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองและการเป็นผู้ประกอบการเกษตรพึ่งตนเอง ผ่านข้อเขียน บทบันทึก รายงานข่าว วิดีโอ รวมทั้งสื่อต่างๆ ทางอินเทอร์เน็ต ข้อเสนอของบทความนี้ก็คือ วิฤตเศรษฐกิจ 2540 ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและอารมณ์ความรู้สึกของคนชั้นกลางไทยเป็นอย่างมาก จากที่เคยเต็มไปด้วยความมั่นใจและความหวังต่ออนาคตอันสดใสอันเนื่องมาจากความเฟื่องฟูทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 2530 กลายเป็นความวิตกกังวลต่อความไม่แน่นอนในปัจจุบันและอนาคตทั้งของตนเองและของประเทศ ในช่วงเวลาเดียวกัน พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงที่มีการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจเป็นข้อเสนอสำหรับทางออกจากวิฤตได้รับการเผยแพร่ในสังคม บทความนี้เสนอว่าเรื่องเล่าว่าด้วยกิจกรรมการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองและการผันตัวมาเป็นผู้ประกอบการเกษตรกรรมเป็นภาพสะท้อนอารมณ์ความรู้สึกของคนชั้นกลางไทยกลุ่มหนึ่งหลังผ่านพ้นความยากลำบากของวิฤตเศรษฐกิจ แสดงถึงความคาดหวังว่ากิจกรรมที่พวกเขาเข้าไปมีส่วนร่วมรู้เห็นและมีส่วนร่วมในการปฏิบัติจริงนั้นจะเป็นแนวทางที่จะทำให้ตนเองและครอบครัวรวมทั้งสังคมไทยโดยรวมมีความมั่นคงต่อไป

คำสำคัญ: การพึ่งตนเอง วิฤตเศรษฐกิจ 2540 ความคาดหวัง การท่องเที่ยวชุมชน ผู้ประกอบการ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงทางความคิด ระบบคุณค่า และระบอบอารมณ์ความรู้สึกของคนชั้นกลางไทย พ.ศ. 2500 - 2560” ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) โดยมี ศาสตราจารย์เกียรติคุณสายชล สัตยานุรักษ์ เป็นหัวหน้าโครงการวิจัย

² อาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. อีเมล: prakan.k@gmail.com

Thai Middle Class's Narratives about Self-Reliance, 2540s-2550s BC

Prakan Klinfoong³

Abstract

This article studies the concept of self-reliance in the emotional expression of a group of Thai middle-class. It investigates two types of activities: traveling to self-reliant communities, and self-reliant agricultural-based entrepreneurship. The main sources are the writings, records, reports, videos, and other media on the internet of those activities. The 1997 economic crisis changed the Thai middle-class's attitude over the relationship between Thailand and globalization. Their optimism, a result from the prosperous economy in the previous decade, was turned upside down. In the meantime, the concept of self-sufficiency economy of King Rama IX of which the notion of self-reliance was essential, was promoted by Thai authorities. As a result, narratives of their traveling to self-reliant communities and self-reliant agricultural-based entrepreneurship were an emotional expression of the Thai middle-class. Their hopes for better situations in Thai society and their own private lives were expressed through those narratives.

Keywords: self-reliance, 1997 economic crisis, optimism, community-based tourism, entrepreneur

³ Lecturer, Department of History. Faculty of Humanities. Ramkhamhaeng University. e-mail: prakan.k@gmail.com

1. บทนำ

ทศวรรษ 2530 และ 2540 เป็นช่วงเวลาที่เกิดความเปลี่ยนแปลงสำคัญหลายด้านในประเทศไทย ในทางเศรษฐกิจ การเน้นการผลิตเพื่อส่งออกสร้างความเติบโตแก่เศรษฐกิจไทยเป็นอย่างมาก ในทางการเมือง เหตุการณ์ปะทะปราบปรามในเดือนพฤษภาคม 2535 ทำให้กองทัพยุติบทบาททางการเมือง รัฐสภากลายเป็นศูนย์กลางของอำนาจทางการเมืองของประเทศไทย รัฐธรรมนูญฉบับ 2540 ได้ก่อให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างสถาบันต่างๆ แบบใหม่ ในทางสังคมวัฒนธรรม การศึกษาระดับสูงและการเติบโตทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดกลุ่มคนที่มีการศึกษา มีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี ใช้ชีวิตอยู่ในเมือง ประกอบอาชีพในภาคอุตสาหกรรมและบริการเพิ่มมากขึ้น สังคมไทยเริ่มเข้าสู่ยุคเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร เชื่อมต่อกับโลกภายนอกได้สะดวกมากขึ้น อย่างไรก็ตาม วิฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในต้นทศวรรษ 2540 เปลี่ยนทิศทางของเศรษฐกิจไทยที่กำลังเติบโตให้กลายเป็นวิกฤตร้ายแรงและส่งผลกระทบเป็นวงกว้าง พนักงานบริษัท พนักงานธนาคาร พนักงานโรงงานอุตสาหกรรมหลายแสนคนถูกเลิกจ้าง ในทางการเมือง ฝ่ายบริหารที่ดูจะมีเสถียรภาพมากที่สุดในรอบหลายสิบปีกลับถูกต่อต้านอย่างหนัก และในที่สุดการรัฐประหารซึ่งห่างหายไปจากการเมืองไทยเป็นเวลายาวนานก็กลับมาเป็นเครื่องมือในการเข้าสู่อำนาจรัฐอีกครั้งใน พ.ศ.2549 ทิศทางของพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเมืองไทยโดยรวมในทศวรรษ 2540 เมื่อเปรียบเทียบกับทศวรรษ 2530 จึงดูเหมือนจะสวนทางกัน

ในสถานการณ์เช่นนี้ น่าสนใจว่ากลุ่มคนต่างๆ ในสังคมไทยใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางเศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเช่นนั้นอย่างไร พวกเขามีความรู้สึกนึกคิดอย่างไรต่อสภาพการณ์ต่างๆ ที่อาจจะเข้ามากระทบต่อตัวเขา พวกเขาเชื่อมโยงตัวเองกับความเปลี่ยนแปลงในสังคมอย่างไร และมีการปรับตัวต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างไร บทความนี้ศึกษาการแสดงออกซึ่งอารมณ์ความรู้สึกของคนชั้นกลางไทยในทศวรรษ 2540 และ 2550 และมองหาความเชื่อมโยงระหว่างการแสดงออกดังกล่าวกับระบบคุณค่าต่างๆ ที่คนชั้นกลางไทยในช่วงเวลานั้นยึดถือ

บทความนี้เริ่มต้นด้วยการสำรวจการถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิดการพึ่งตนเอง การวิจารณ์สถานะของสังคมไทยที่ต้องพึ่งพาต่างชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจ ที่ปรากฏในแวดวงปัญญาชนนักวิชาการ ต่อจากนั้นจะได้อภิปรายถึงสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 2530 และ 2540 ที่มีวิกฤตการณ์ทางการเงินเป็นจุดพลิกผัน ทำให้เศรษฐกิจไทยที่กำลังเติบโตอย่างสุดขีดต้องประสบภาวะตกต่ำอย่างรุนแรง เพื่อพิจารณาว่าได้ส่งผลกระทบต่อคนชั้นกลางอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านอารมณ์ความรู้สึกและการประเมินคุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างสังคมไทยและระบบเศรษฐกิจโลก รวมทั้งพระราชดำริในรัชกาลที่ 9 เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งตนเองที่ได้พระราชทานไว้เมื่อต้นทศวรรษ 2540 เพื่อมองหว่าเมื่อคนชั้นกลางรับแนวคิดว่าด้วยการวิพากษ์วิจารณ์โลกาภิวัตน์และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและถ่ายทอดแนวคิดเหล่านั้นออกมาในเรื่องเล่าของตัวเอง พวกเขามีแหล่งอ้างอิงทางความคิดจากที่ใดบ้าง ในส่วนเนื้อหาหลักนั้น บทความนี้สำรวจกิจกรรมของคนชั้นกลางไทยอย่างการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองและการเปลี่ยนวิถีชีวิตจากการเป็นคนเมือง ทำงานบริษัท รับเงินเดือนประจำ มาเป็นการประกอบอาชีพเกษตรกรรมแนวพึ่งตนเอง เพื่อพิจารณาอารมณ์ความรู้สึกและระบบคุณค่าที่กิจกรรมเหล่านั้นได้รับการถ่ายทอดออกมาผ่านเรื่องเล่าในลักษณะต่างๆ

2. ข้อถกเถียงว่าด้วยโลกาภิวัตน์และการพึ่งตนเอง

งานเขียนว่าด้วยแนวคิดการพึ่งตนเอง รวมทั้งการตั้งคำถามกับสถานะที่สังคมไทยต้องพึ่งพาต่างชาตินั้น จะมีลักษณะเป็นการศึกษาข้อถกเถียงในหมู่ปัญญาชนนักวิชาการเป็นหลัก การถกเถียงดังกล่าวปรากฏ

มาตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 หรือก่อนหน้านั้นแล้ว (Aphonsuwan, 1994, pp. 101-124) กลุ่มผู้สนับสนุนโลกาภิวัตน์มีความเชื่อในการเชื่อมต่อเศรษฐกิจของประเทศเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก แต่ปัญญาชนนักวิชาการอีกฝ่ายจะเน้นผลกระทบทางด้านลบมากกว่า แม้ว่าทั้งสองฝ่ายจะมีจุดร่วมกันตรงที่มองว่ารัฐราชการของไทยเป็นระบบที่ไร้ประสิทธิภาพ สมควรที่จะลดการรวมศูนย์ของอำนาจรัฐลง แต่การปฏิรูปที่พวกเขาคาดหวังนั้นมีจุดเน้นที่แตกต่างกัน ผู้สนับสนุนโลกาภิวัตน์ต้องการให้รัฐลดการแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ อีกฝ่ายหนึ่งนั้นต้องการให้รัฐลดบทบาทในชุมชน ปลอ่ยให้ชุมชนมีสิทธิและอำนาจในการปกครองและจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง กลุ่มผู้คัดค้านวิจารณ์โลกาภิวัตน์ที่มีบทบาทเป็นที่รู้จักได้แก่ปัญญาชนนักวิชาการที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจน (Techaphira, 1995, pp. 109-176)

หนึ่งในการวิจารณ์โลกาภิวัตน์ที่โดดเด่นในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจได้แก่สิ่งตีพิมพ์ของสถาบันวิสิทธรศน์ นักวิชาการผู้ที่มีบทบาทสำคัญก็คือเทียนชัย วงศ์ชัยสุวรรณ ภายใต้นามปากกายุค ศรีอาริยะ อดีตผู้นำนักศึกษาที่เคยเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) หลังออกจากป่าเทียนชัยไปศึกษาต่อจนจบปริญญาเอกจากประเทศสหรัฐอเมริกา เกรก เรย์โนลด์ส ระบุว่าอิทธิพลของการศึกษาจากต่างประเทศส่งผลให้เทียนชัยมีความเห็นว่า ประเทศไทยต้องหาทางออกใหม่ที่ไม่ต้องพึ่งพาประเทศมหาอำนาจซึ่งทำให้ตกเป็นประเทศชายขอบดังเช่นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 (Reynolds, 2001, p. 257) นักเขียนที่เผยแพร่งานภายใต้สถาบันวิสิทธรศน์มีทั้งนักวิชาการ เอ็นจีโอ พระสงฆ์ นักข่าว คอลัมนิสต์ หนังสือพิมพ์ (Reynolds, 2001, pp. 259-261) เรย์โนลด์สเสนอว่า ข้อเขียนส่วนใหญ่ในหนังสือของสถาบันวิสิทธรศน์จะมีลักษณะการเขียนแบบนักหนังสือพิมพ์เพื่อให้อ่านง่าย ไม่มีเชิงอรรถหรือบรรณานุกรมมากมาย ดังเช่นงานวิชาการทั่วไป ชื่อของหนังสือเองเป็นสิ่งที่กระตุ้นความรู้สึกของผู้อ่านได้ดี เช่น *ไทยยุควัฒนธรรมทาส* เป็นต้น เป้าหมายหลักคือการวิจารณ์ความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมจากต่างประเทศที่ส่งผลด้านลบต่อเศรษฐกิจสังคมไทย วิพากษ์วิจารณ์การกู้เงินตราต่างประเทศและการลงทุนในกิจการอสังหาริมทรัพย์ รวมถึงการอยู่ใต้อิทธิพลของไอเอ็มเอฟ ในทางวัฒนธรรม ประเทศไทยกำลังถูกทำให้เป็นตะวันตก อุดมคติความงามแบบฝรั่งบุกรุกเข้ามา เพลงป๊อปฝรั่งครอบงำวงการเพลงไทย คุณค่าแบบฝรั่งแพร่กระจายไปกลายเป็นสิ่งที่คนไทยยึดถือ ดังที่ปรากฏในหน้านิตยสารแฟชั่นผู้หญิงยอดนิยมที่เต็มไปด้วยตัวแบบของวิถีชีวิตแบบตะวันตก (Reynolds, 2001, pp. 259-261)

การพึ่งตนเองในฐานะทางออกของสังคมไทยเป็นแนวคิดที่มีการนำเสนอสู่สาธารณะมาก่อนที่จะเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ ธิกันต์ ศรีนารา เสนอว่าแนวคิดพึ่งตนเองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของกระแสความคิดวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นหนึ่งในความคิดที่ก่อตัวขึ้นในช่วงกลางทศวรรษ 2520 เนื่องจากการเสื่อมอิทธิพลของความคิดแบบ พคท. ธิกันต์ ระบุว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนั้นมีความหลากหลายในตัวเอง สามารถแบ่งได้เป็นสามช่วงเวลา ได้แก่ ช่วง พ.ศ.2524-2528 ที่เนื้อหาจะเน้นวัฒนธรรมของหมู่บ้านเป็นหลัก ต่อมาในช่วง พ.ศ.2528-2533 นั้นมีเนื้อหาว่าด้วยภูมิปัญญาชาวบ้านและปราชญ์ชาวบ้านในฐานะที่เป็นแหล่งกำเนิดของวัฒนธรรมชุมชน ในขณะที่ตั้งแต่ พ.ศ. 2533 เป็นต้นมาแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเริ่มได้รับความสนใจจากหน่วยงานรัฐและมีการเชื่อมโยงเข้ากับแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 9 ธิกันต์เสนอต่อไปว่าจุดร่วมสำคัญภายใต้ความหลากหลายของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนคือการต่อต้านตะวันตก ส่งผลให้วัฒนธรรมชุมชนกลายเป็นแนวคิดที่มีความเป็น “ชาตินิยมทางวัฒนธรรม” สอดคล้องกับพระราชดำริว่าด้วยการพึ่งตนเองของรัชกาลที่ 9 ธิกันต์ไล่เรียงเนื้อหาของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนตามช่วงเวลาต่างๆ ข้างต้น พร้อมทั้งแสดงให้เห็นว่าในแต่ละช่วงนั้นมีปัญญาชนคนใดบ้างที่เผยแพร่งานเขียนว่าด้วยวัฒนธรรมชุมชนออกมาสู่สาธารณะ (Sinara, 2012, pp. 349-401) จุดร่วมสำคัญของปัญญาชนกลุ่มนี้ก็คือการเสนอว่าชุมชนจะต้องพึ่งตนเองทั้งในทางเศรษฐกิจและทางวัฒนธรรม การ

เน้นประเด็นเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านมีฐานะเป็นคู่ตรงข้ามกับวัฒนธรรมจากภายนอก โดยมีความเชื่อว่าการค้นพบภูมิปัญญาจากรากเหง้าบรรพบุรุษจะทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้

ที่กล่าวมาข้างต้นนั้นคือการถกเถียงของปัญญาชนนักวิชาการ บทความนี้ตั้งเป้าหมายว่าจะสำรวจการแสดงออกซึ่งแนวคิดในการพึ่งตนเอง รวมทั้งนัยที่เป็นการตั้งคำถามต่อสถานการณ์พึ่งพาโลกภายนอกของสังคมไทย ที่ปรากฏในกิจกรรมทางสังคมของคนชั้นกลางไทย เพื่อมองหาว่าพวกเขาตอบสนองอย่างไรต่อสถานการณ์ที่ตนเองและสังคมไทยเพิ่งผ่านพ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจอันร้ายแรง

3. คนชั้นกลางไทยกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในทศวรรษ 2530-2540

การเติบโตทางเศรษฐกิจที่เริ่มต้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 ส่งผลโดยตรงต่อสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของคนชั้นกลางไทย การเปลี่ยนระบบการผลิตจากการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อทดแทนการนำเข้ามาเป็นการผลิตเพื่อการส่งออก การหลั่งไหลเข้ามาของทุนต่างชาติหลังการเปิดเสรีทางการเงินตามคำแนะนำของธนาคารโลก รวมทั้งสถานการณ์ทางการเมืองระดับโลกที่เริ่มสงบลง การสิ้นสุดของสงครามเย็นและความขัดแย้งในอินโดจีน ส่งผลให้เศรษฐกิจไทยเฟื่องฟูอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน (Phongphaiçhit and Baker, 2003, pp. 191-202) (Unchanām, 2018, pp. 7-71) (Phongphaiçhit and Baker, 2014) เศรษฐกิจที่พัฒนาขึ้นนั้นเกิดขึ้นในเขตกรุงเทพฯ และเมืองใหญ่ๆ ส่งผลโดยตรงต่อสถานะทางเศรษฐกิจของคนในเมือง กิจกรรมธุรกิจด้านต่าง ๆ รวมทั้งอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวขยายตัวอย่างมหาศาล สร้างงานและอาชีพให้กับคนเมืองเป็นอย่างมาก ทั้งโรงงานอุตสาหกรรม การเงิน การประกันภัย อสังหาริมทรัพย์ กฎหมาย งานด้านข้อมูลข่าวสาร บัญชี งานแปล โรงแรม ร้านอาหาร และงานภาคบันเทิง ค่านิยมของผู้สำเร็จการศึกษาระดับมหาวิทยาลัยในไทยได้เปลี่ยนไปจากที่เคยนิยมรับราชการ หลังจากปลายทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาคนไทยนิยมทำงานในภาคเอกชนมากกว่า มีข้อมูลว่าจากปี 2528 จนถึงปี 2537 ผู้ที่ได้เงินเดือนมากกว่า 15,000 บาทเพิ่มจำนวนขึ้นถึง 10 เท่า (Takashi, 2004)

เศรษฐกิจที่เติบโตส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนชั้นกลาง พวกเขาพักอาศัยในคอนโดมิเนียมกลางเมืองสุดสัปดาห์ก็ขับรถกลับไปเยี่ยมบ้านที่ชานเมือง ซื้หาของใช้ในห้างสรรพสินค้า ส่งลูกเล็กๆ เข้าโรงเรียนเอกชนที่ค่าเทอมแพงๆ และรักษาอาการเจ็บไข้ได้ป่วยในโรงพยาบาลเอกชน (Atwiphat, 1995, p. 82) พวกเขามองหาสินค้าทันสมัยใหม่ๆ ทางโฆษณาในโทรทัศน์และหนังสือพิมพ์ หลายคนมีโทรศัพท์เคลื่อนที่ราคาแพง วิถีชีวิตบนโลกวัตถุที่แตกต่างกันเช่นนี้ส่งผลให้คนชั้นกลางรุ่นใหม่เปรียบเทียบกับคนรุ่นพ่อแม่อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ พวกเขาคือคนรุ่นใหม่ คนที่เข้าถึงความทันสมัยได้ก่อนคนกลุ่มอื่น หลักฐานยืนยันคือวัตถุที่พวกเขาได้ครอบครอง หากให้คนชั้นกลางรุ่นใหม่เหล่านี้อธิบายตัวเอง ด้านหนึ่งคือระบบการศึกษาได้สร้างโอกาสความชำนาญในวิชาชีพและคุณวุฒิให้แก่พวกเขา อีกปัจจัยสำคัญคือการที่สังคมไทยเปิดรับโลกภายนอก บริษัทข้ามชาติที่เข้ามาลงทุนสร้างตำแหน่งงานใหม่ๆ ที่ค่าตอบแทนสูงลิ่ว เงินกู้จากบริษัทหลักทรัพย์ข้ามชาติที่ช่วยให้บริษัทที่พวกเขาทำงานอยู่สามารถขยายทุนต่อไปได้ นักท่องเที่ยวจากทั่วโลกที่หลั่งไหลเข้ามาสร้างความมั่งคั่งให้แก่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวของไทย ในทัศนะของคนชั้นกลางรุ่นใหม่ในทศวรรษ 2530 การเชื่อมต่อกับโลกภายนอกคือที่มาของชีวิตอันมั่งคั่งและอนาคตอันสดใสที่รอพวกเขาอยู่

ทันใดนั้นเอง ชีวิตและภาพฝันถึงอนาคตอันสวยงามนั้นก็พังครืนลงต่อหน้าเนื่องจากการล่มสลายของเศรษฐกิจ วิกฤตการเงินในปี 2540 ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างและคนชั้นกลางเป็นกลุ่มคนที่ได้รับผลโดยตรงส่วนใหญ่ของเงินลงทุนเป็นการเน้นกำไรระยะสั้นในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ สินเชื่อเพื่อการบริโภคและตลาดหุ้น (Bello, 1999, pp. 93-109) ฟองสบู่อสังหาริมทรัพย์พองตัวขึ้นสูงสุดในช่วงปี 2537-2540 โครงการที่อยู่อาศัย

กว่า 3 แสนยูนิตขายไม่ออก พื้นที่โรงงานอุตสาหกรรมและพื้นที่ในห้างสรรพสินค้าไม่มีผู้เช่า (Takashi, 2004) คิดเป็นมูลค่าประมาณ 2 หมื่นล้านเหรียญสหรัฐ ครึ่งหนึ่งของเงินกู้ต่างประเทศกลายเป็นหนี้สูญ (Bello, 1999, pp. 93-109) เมื่อบริษัทขาดทุนและล้มลง สิ่งก็ตามมาโดยอัตโนมัติคือการเลิกจ้าง ทั้งในภาคการก่อสร้าง ภาคสถาบันการเงิน และภาคอุตสาหกรรม มีข้อมูลระบุว่าในปี 2540 สถานประกอบการปิดกิจการไป 4,941 แห่ง ผู้ถูกเลิกจ้าง 408,967 คน ในปีถัดมาปิดกิจการไป 5,827 แห่งและมีผู้ถูกเลิกจ้าง 355,628 คน (Charoenloet and Thonchaisotwut, 2001, pp. 207-254) งานศึกษาชิ้นหนึ่งให้ข้อมูลว่ามีสถาบันทางการเงิน 56 แห่ง ปิดกิจการ มีผู้ตกงาน 12,502 คนจากจำนวนพนักงานทั้งหมด 24,596 คน คิดเป็นร้อยละ 49.17 เป็นกลุ่มที่มีการศึกษาระดับปริญญาตรี อายุประมาณ 25 - 35 ปี มีเงินเดือนอยู่ในช่วง 10,000-20,000 บาท (Patthamanan, 2003, pp. 127-128) นอกจากนั้น พนักงานระดับกลางของสถาบันการเงินต้องเผชิญกับปัญหาหนี้สิน เนื่องจากก่อนหน้านี้ในช่วงที่เศรษฐกิจเติบโตพวกเขามีความมั่นใจในความมั่นคงของหน้าที่การงานและรายได้ประจำของตน ส่วนมากจึงกู้เงินมาซื้อบ้านและรถยนต์ รวมถึงใช้บัตรเครดิต (Patthamanan, 2003, pp. 139-140) การเลิกจ้างและการลดค่าใช้จ่ายของสถานประกอบการไม่เพียงส่งผลกระทบต่อพนักงานโดยตรง แต่ยังส่งผลถึงครอบครัวของพนักงานเหล่านั้นด้วย ยิ่งหากพนักงานคู่สามีภรรยาถูกเลิกจ้างพร้อมกันผลกระทบต่อชีวิตยิ่งเพิ่มมากขึ้น

คนชั้นกลางมีความรู้สึกอย่างไรเมื่อเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจ ความรู้สึกแรกน่าจะเป็นความตระหนักตกใจอย่างหนัก ในทางเศรษฐกิจ รายได้ประจำของคนชั้นกลางทั้งที่เป็นเงินเดือนหรือผลกำไรในกรณีประกอบกิจการของตนเอง ต้องขาดหายไปอย่างฉับพลันเมื่อถูกเลิกจ้างหรือต้องปิดกิจการ นอกจากนั้น ยังต้องเผชิญกับความหนักใจอันเนื่องมาจากภาวะหนี้สินส่วนตัว เกิดความไม่มั่นใจในอนาคตของตนเองและครอบครัว ศิริพร อยู่ยอด นักร้องชื่อดัง ออกอัลบั้มชุดแรกในช่วงเดือนพฤษภาคม 2535 และมีชื่อเสียงอย่างมากตลอดช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2530 อัลบั้มเพลงสามารถขายได้เป็นล้านตลับ แต่มาได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงเนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจ 2540 งานร้องเพลงถูกยกเลิก จนต้องย้ายจากที่พักเดิมไปอาศัยในอพาร์ทเมนต์ราคาถูก เธอเล่าว่าจากนักร้องดังต้องกลายเป็นผู้ที่ไม่เหลืออะไรเลย ความเปลี่ยนแปลงของฐานะทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วทำให้เธอรู้สึกอับอายมาก (GMMTV, 2017) ความรู้สึกหวาดหวั่น ตื่นตระหนก วิตกกังวลต่อผลกระทบที่ได้รับจากวิกฤตเศรษฐกิจ 2540 ยังสะท้อนออกมาในคำบอกเล่าของผู้คนร่วมสมัย

คุณแม่เล่าให้ฟังว่า สถานการณ์ของบริษัทตอนนั้นไม่ค่อยดีเท่าไร เศรษฐกิจไม่ดี รายได้ลด รายจ่ายเพิ่ม บริษัทปิดตัวแบบรายวัน ยังไม่รวมถึงสถานภาพของบริษัทที่กำลังกระถ่อนกระแท่นอีก ในวันนั้น ขณะที่คุณแม่กำลังนั่งทำงานอยู่ ก็ได้รับโทรศัพท์จากเจ้านาย เพื่อสอบถามงานที่ค้างคา และแผนการดำเนินงานต่อไป ซึ่งเป็นสายปกติที่แม่จะได้รับอยู่เสมอ แต่ที่ไม่ปกติคือ เจ้านายทิ้งท้ายว่า ‘ฝากดูแลงานหน่อยนะ’ ในตอนแรกที่วางสายไปก็แอบแปลกใจอยู่บ้าง แต่ยังไม่คิดอะไร จนเวลาผ่านไป มีโทรศัพท์ดังอีกครั้ง แต่ครั้งนี้ไม่ใช่สายของเจ้านาย สายต่อไปที่รับเป็นเลขฯ ที่โทรมาบอกว่า เจ้านายผูกคอตายตัวตายในห้องทำงาน (Museum Siam, 2017)

หลังความรู้สึกช็อกคือการกลับมาทบทวนความผิดพลาด ในด้านหนึ่ง นักการเมืองถูกกล่าวโทษในฐานะที่บริหารประเทศผิดพลาดจนนำไปสู่วิกฤต รัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ถูกกดดันโดยมือคนกรุง จนต้องลาออกไป (Phongphaiichit and Baker, 2014, pp. 382-383) ในด้านที่กว้างออกไป คนชั้นกลางจำนวนมากมองว่าความสัมพันธ์อันเข้มข้นระหว่างสังคมไทยกับโลกาภิวัตน์ที่ดำเนินมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2530 นั้นเป็นสิ่งที่ผิดพลาดและเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชีวิตของพวกเขาต้องพบกับวิกฤตร้ายแรง อันที่จริง ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

การตั้งคำถามกับกระแสโลกาภิวัตน์เริ่มปรากฏขึ้นในหมู่ปัญญาชนจำนวนหนึ่งมาก่อนหน้านี้ แต่วิกฤตเศรษฐกิจปี 2540 เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้คนชั้นกลางมีความรู้สึกในแง่ลบต่อโลกาภิวัตน์เพิ่มขึ้น ตัวอย่างรูปธรรมของความสัมพันธ์ที่ผิดพลาดกับโลกาภิวัตน์ก็คือการกู้เงินต่างชาติดมาลงทุนจำนวนมหาศาลนั่นเอง

ในช่วงที่ความคิดในเชิงวิพากษ์วิจารณ์โลกาภิวัตน์กำลังเริ่มแพร่กระจายไป พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงก็กำลังเป็นที่กล่าวถึงเช่นกัน พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมีเนื้อหาวิพากษ์วิจารณ์และตั้งคำถามต่อโลกาภิวัตน์อย่างชัดเจน การที่ทั้งภาครัฐและเอกชนต่างเผยแพร่พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเต็มที่ตั้งแต่ช่วงต้นทศวรรษ 2540 เป็นต้นมาส่งผลอย่างไม่อาจปฏิเสธได้ต่อความคิดของคนชั้นกลางที่กำลังทบทวนความผิดพลาดของทศวรรษแห่งเศรษฐกิจฟองสบู่ ที่จะรับเอาพระราชดำริว่าด้วยเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นความคิดชั้นนำและมีผลให้พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงกลายเป็นแนวความคิดที่ส่งอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างกว้างขวาง

ในพระราชดำรัสเนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาปี 2540 และ 2541 นั้น รัชกาลที่ 9 ทรงให้ความสำคัญกับวิกฤตเศรษฐกิจที่กำลังส่งผลกระทบต่อประเทศไทย เนื้อหาหลักนั้นระบุว่า สาเหตุที่ทำให้ประเทศไทยประสบกับวิกฤตเศรษฐกิจก็คือการกู้เงินจากต่างชาติโดยปราศจากการวางแผนที่เหมาะสม ความทะเยอทะยานที่จะพัฒนาเศรษฐกิจให้ประเทศเปลี่ยนเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่นั้นไม่มีความสำคัญเท่ากับการพออยู่พอกิน ทรงอธิบายความหมายของคำว่าพอเพียงรวมทั้งคุณลักษณะของประเทศไทยที่สามารถสร้างเศรษฐกิจพอเพียงได้ว่า “ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกคนครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง...เมืองไทยเป็นประเทศที่มีบุญอยู่ว่าผลิตให้พอเพียงได้...เคยสนับสนุนให้ปลูกข้าวให้พอเพียงกับตัวเองแต่ละครอบครัวเก็บเอาไว้ในยุ้งเล็กๆ แล้วถ้ามีพอก็ขาย” (Bhumibol Adulyadej, 1997)

นอกจากสาเหตุและวิธีการแก้ปัญหาแล้ว ยังทรงเปรียบเทียบระบบเศรษฐกิจแบบอุตสาหกรรมกับเกษตรกรรม หากยังดำเนินนโยบายเน้นการผลิตแบบอุตสาหกรรมมากเกินไป การแก้ไขวิกฤตเศรษฐกิจก็จะประสบกับความล้มเหลว ทรงสนับสนุนเศรษฐกิจแบบเกษตรกรรม ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงเกษตรทฤษฎีใหม่ที่พระองค์ทรงคิดค้นขึ้นตั้งแต่ปี 2537 ทรงเห็นว่าทั้งภาครัฐและเอกชนควรให้การสนับสนุนการทำเกษตรกรรมแนวทางนี้ เนื่องจากประเทศไทยมีภูมิประเทศที่เหมาะสม แม้ที่ดินจำนวนมากจะมีปัญหาเรื่องคุณภาพ แต่ก็มีวิธีการแก้ไขได้ดังที่พระองค์ทรงเคยทำประสบความสำเร็จมาแล้วในหลายพื้นที่ เนื้อหาที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ทรงอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับการพึ่งตนเอง ความพอเพียงจะทำให้ประเทศไทยสามารถยืนอยู่ได้บนขาของตนเองไม่จำเป็นต้องพึ่งพาประเทศอื่น (Bhumibol Adulyadej, 1998)

หลังจากการพระราชทานพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง ปัญญาชนที่มีชื่อเสียงจำนวนหนึ่งตอบสนองด้วยการนำพระราชดำริมาตีความและเผยแพร่สู่สังคม ทั้งในรูปแบบงานเขียนและการสัมมนาวิชาการ นายแพทย์ประเวศ วะสี ปัญญาชนที่มีอิทธิพลในแวดวงการพัฒนาสังคม ได้เชื่อมโยงพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเข้ากับแนวคิดประชาสังคม วัฒนธรรมชุมชน และคำสอนทางพุทธศาสนา ในขณะที่ เสน่ห์ จามริก กล่าวถึงเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะที่เป็นความคิดคู่ตรงข้ามกับโลกาภิวัตน์และระบอบทุนนิยม นักวิชาการอย่างอภิชัย พันธเสน, ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสังคีต พิริยะรังสรรค์ ได้นำพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงมาวิเคราะห์ในทางเศรษฐศาสตร์ และใช้ในการวิจารณ์แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยในช่วงเวลาที่ผ่านมา (Chitpundit, 2007, pp. 318-329) หากพิจารณาจากมุมมองของคนชั้นกลางไทยในช่วงต้นทศวรรษ 2540 ประสบการณ์อันเลวร้ายของวิกฤตเศรษฐกิจทำให้พวกเขาหันกลับมาทบทวนความสัมพันธ์ระหว่างสังคมไทยกับโลกภายนอก การกู้เงินตราต่างประเทศมาลงทุนอย่างไร้สติ การตกอยู่ภายใต้ข้อบังคับขององค์กรโลกบาลทำให้ประเทศไทยไม่สามารถดำเนินนโยบายทางเศรษฐกิจอย่างเป็นอิสระได้ การได้มารับรู้แนวคิดเศรษฐกิจ

พอเพียงและการพึ่งตนเองจากการเผยแพร่ของรัฐ สื่อมวลชน และปัญญาชนสาธารณะ น่าจะเป็นสิ่งที่จับใจคนชั้นกลางอยู่พอสมควร

ในส่วนที่เหลือของบทความจะบรรยายถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนชั้นกลางกับแนวคิดที่ว่าด้วยการพึ่งตนเองจากบทบันทึกในรูปแบบต่าง ๆ เกี่ยวกับการท่องเที่ยวและการประกอบกิจการเกษตรกรรมพึ่งตนเองที่พวกเขาเหล่านั้นได้เข้าไปมีส่วนร่วมด้วยโดยตรง

4. คนชั้นกลางไทยกับการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองทศวรรษ 2540-2550

การท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่สร้างรายได้ให้แก่ประเทศไทยเป็นอย่างสูง ข้อมูลในปี 2562 ระบุว่า มีมหาวิทยาลัยทั้งของรัฐและเอกชนเปิดสอนหลักสูตรที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวมากถึงกว่า 50 แห่ง (Admission Premium, 2019) แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการท่องเที่ยวที่มีต่อทั้งสังคมและเศรษฐกิจไทยย้อนกลับไปในปี 2530 รัฐบาลกำหนดให้เป็นปีการท่องเที่ยวไทย มีการรณรงค์เชิญชวนให้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติเดินทางมาเที่ยวในประเทศไทย การเติบโตของการท่องเที่ยวไทยเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับเศรษฐกิจฟองสบู่ การเปิดเสรีทางการเงินและการปรับตัวของสังคมไทยรับการเข้ามาของยุคโลกาภิวัตน์ หลังวิกฤตเศรษฐกิจ มีความพยายามจูงใจคนไทยให้ท่องเที่ยวภายในประเทศมากขึ้น ด้านหนึ่งเป็นการตอบสนองต่อสถานการณ์ทางเศรษฐกิจที่ค่าเงินบาทตกต่ำ อีกด้านหนึ่งนั้น การคมนาคมที่สะดวกสบายและประหยัดค่าใช้จ่าย เช่นการเกิดขึ้นของสายการบินต้นทุนต่ำในกลางทศวรรษ 2540 ผู้คนสามารถเดินทางท่องเที่ยวไปยังภูมิภาคต่างๆ ของประเทศในช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์สองหรือสามวันโดยใช้เวลาเดินทางไปกลับเพียงไม่กี่ชั่วโมง ส่งผลให้การท่องเที่ยวภายในประเทศเติบโตขยายตัวและเป็นที่นิยมมากขึ้น⁴ ในช่วงเวลานั้น การท่องเที่ยวชุมชน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นที่นิยมในหมู่นักท่องเที่ยวชาวไทยมากขึ้น การท่องเที่ยวเหล่านี้ไม่ได้เป็นกิจกรรมที่มีเป้าหมายเพื่อความสนุกสนานหรือการพักผ่อนหย่อนใจแต่เพียงเท่านั้น แต่นักท่องเที่ยวยังมีความคาดหวังว่าจะได้รับคุณค่าอื่นๆ จากการท่องเที่ยวของตน รวมไปถึงการคาดหวังว่ากิจกรรมที่ตนได้ทำหรือมีส่วนร่วมรู้เห็นในการท่องเที่ยววันนี้จะส่งผลในเชิงบวกบางอย่างต่อสังคมและเศรษฐกิจไทย

บทความนี้อาศัยหลักฐานในอินเทอร์เน็ตจำนวนหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นกระทู้ในกระดานข่าวของเว็บไซต์ชื่อดัง ซึ่งเป็นที่รวมตัวของคนชั้นกลางไทยที่มีการศึกษา มีความสามารถในการเข้าถึงสื่อสมัยใหม่ มีความนิยมในการบันทึกประสบการณ์การท่องเที่ยวของตนเอง โดยรวม เราอาจกล่าวได้ว่าสิ่งที่สะท้อนออกมาในบทบันทึกการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของการตอบรับกระแสคิดที่ว่าด้วยการพึ่งตนเองที่ครอบคลุมบรรยากาศทางภูมิปัญญาของไทยในช่วงเวลาที่เพิ่งผ่านวิกฤตเศรษฐกิจมาไม่นาน บทความนี้เสนอว่ามี 3 ประเด็นหลักที่นักท่องเที่ยวมักจะเน้นและสะท้อนออกมาในบันทึกการท่องเที่ยวชุมชน นั่นคือการให้ความสำคัญกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน การบรรยายถึงมิติทางนิเวศวิทยาของชุมชนรวมถึงการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม และสุดท้ายคือลักษณะทางเศรษฐกิจของชุมชน อย่างไรก็ตาม เนื้อหาทั้ง 3 ประเด็นนี้ ไม่ได้ประกอบอยู่ในบันทึกการท่องเที่ยวทุกๆ เรื่องเสมอไป เป็นเพียงการพิจารณาโดยรวมและพยายามดึงลักษณะร่วมที่มักจะปรากฏในบันทึกการท่องเที่ยวออกมานำเสนอ

4.1 วิถีชีวิตชาวบ้าน

⁴ ดูการบรรยายถึงความเป็นมาของการท่องเที่ยวในประเทศไทยเพิ่มเติมได้ใน (Potchanalawan, 2020)

ประเด็นแรกที่จะกล่าวถึงในที่นี้ ได้แก่ การที่นักท่องเที่ยวให้ความสำคัญกับการเข้าไปพบเห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านในชนบท การประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่ท่ามกลางความสมบูรณ์ของธรรมชาติ ป่าเขา แม่น้ำ หรือทะเล มีความแตกต่างเป็นคนละขั้วกับวิถีชีวิตในเมือง อาชีพพนักงานบริษัทระดับกลางขึ้นไป ชีวิตประจำวันที่มีแต่ความเร่งรีบท่ามกลางตึกสูงระฟ้าและการคมนาคมที่ติดขัดเต็มไปด้วยมลภาวะ การบรรยายถึงความแตกต่างเหล่านี้ พบได้ในบทบันทึกการท่องเที่ยวชนบททั่วไปของคนชั้นกลาง

บทบันทึกการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองจะกล่าวถึงความพยายามทำความเข้าใจชุมชนในระดับที่ลึกซึ้งขึ้น นักท่องเที่ยวมักจะใช้คำว่า การเรียนรู้ชุมชน เมื่อกล่าวถึงการที่ตนเข้าไปสัมผัสกับความเป็นอยู่ของชาวบ้านในมิติต่างๆ นักท่องเที่ยวผู้หนึ่งกล่าวถึงการพูดคุยกับเจ้าของโฮมสเตย์ที่ตนไปพักว่า “ลุงเกล้าซึ่งเป็นคนชอบเล่าเรื่องราวในอดีตของชุมชนแถบนี้ ก็จะเล่าเรื่องให้ฟังได้ไม่รู้หน่าย ลุงเกล้าเล่าให้ฟังได้ทุกกลุ่ม กลุ่มเรา.. ฟังผ่านไปแล้วกลุ่มใหม่มา...ลุงเกล้าก็เล่าได้อีก” (Paphafan, 2007) การศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนผ่านช่องทางต่างๆ ทำให้นักท่องเที่ยวรู้จักชุมชนมากขึ้น การได้มีประสบการณ์ตรงกับสิ่งที่ไม่เคยพบเจอด้วยตนเอง ทำให้เกิดความสนุกสนานตื่นเต้นประทับใจขึ้นได้ (Member number 1602325, 2016) การกินอาหารท้องถิ่นเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ทำให้นักท่องเที่ยวสามารถสัมผัสกับวิถีชีวิตชุมชนได้อย่างใกล้ชิด นักท่องเที่ยวมักมีความคาดหวังว่า อาหารที่ตนได้กินนั้นจะมีรสชาติแบบดั้งเดิมหรือเป็นแบบเดียวกันกับที่ชาวบ้านในชุมชนกินกันในชีวิตประจำวัน (neju11, 2016)

ประเด็นหนึ่งที่เด่นชัดในการสัมผัสชุมชนพึ่งตนเองของคนชั้นกลางก็คือการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน บ่อยครั้งที่การท่องเที่ยวชุมชนที่จัดเป็นหมู่คณะหรือได้รับการสนับสนุนจากองค์กรของรัฐและเอกชน จะมีการเชิญปราชญ์ชาวบ้านมาบรรยายพูดคุยกับนักท่องเที่ยว เนื้อหาในการบรรยายจะไม่ใช่แค่ประวัติความเป็นมา การทำมาหากิน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่จะเป็นวิถีคิดเบื้องหลังการจัดการชุมชน นักท่องเที่ยวจะรับฟังด้วยความตั้งใจ ชื่นชม และนำมาบรรยายถ่ายทอดพร้อมทั้งหาแง่มุมที่จะนำมาปรับใช้ในวิถีชีวิตเมืองของตนเองดังจะได้ อภิปรายในส่วนที่กล่าวถึงมิติทางเศรษฐกิจของการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองต่อไป

4.2 มิติทางนิเวศของชุมชน

บันทึกการท่องเที่ยวจำนวนหนึ่งจะบรรยายถึงการเข้าไปสัมผัสมิติทางนิเวศของชุมชน ซึ่งอาจจะมีหลายแง่มุมแตกต่างกันไป นับตั้งแต่การกินอยู่หลับนอนที่มีความเรียบง่าย สอดคล้องกับธรรมชาติ ไม่พึ่งพาเทคโนโลยีมากเกินไป (Paphafan, 2007) ไปจนถึงการเข้าไปสัมผัสวิถีชีวิตของชาวบ้านที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ทิวทัศน์ สัตว์ป่า (neju11, 2016) แล้วนำมาถ่ายทอดในรูปแบบและช่องทางต่างๆ บางครั้ง การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มีลักษณะกึ่งการผจญภัย เป้าหมายอาจเป็นสัตว์ป่าหรือสัตว์ทะเลหายาก อาจต้องเฝ้ารอเป็นเวลานานกว่าที่สัตว์เหล่านั้นจะปรากฏตัว เมื่อได้พบเห็นและถ่ายภาพสัตว์ไว้ได้ก็ทำให้การผจญภัยนั้นบรรลุเป้าหมาย (shutterlism, 2013)

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นั้นนอกจากจะส่งผลให้ได้พักผ่อนเกิดความรู้สึกสดชื่น นักท่องเที่ยวยังได้ค้นพบว่าตนเองคือประจักษ์พยานของความอุดมสมบูรณ์ในด้านทรัพยากรธรรมชาติของไทย ทั้งป่าไม้ สัตว์ป่า สัตว์ทะเลหายาก เมื่อเชื่อมโยงกับมิติทางเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของชาวบ้านในชุมชน ก็จะก่อเป็นความหวังขึ้นมาได้ว่าแม้จะได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ แต่ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จะเป็นฐานที่มั่นคงให้กับเศรษฐกิจทั้งระดับชุมชนและระดับชาติที่จะทำให้ผลกระทบนั้นเบาบางลงได้ รวมทั้งจะเป็นแหล่งทรัพยากรสำหรับเศรษฐกิจของชาติในอนาคตต่อไป

4.3 มิติทางเศรษฐกิจของชุมชนพึ่งตนเอง

ในบทบันทึกที่มีเนื้อหาในด้านนี้ นักท่องเที่ยวจะให้ความสำคัญกับแบบแผนการประกอบเกษตรกรรมของชุมชน เช่นการบรรยายถึงพื้นที่เกษตรผสมผสานที่ทำการเพาะปลูกแบบไร้สารเคมี (Member number 1602325, 2016) ในอีกด้านหนึ่ง นักท่องเที่ยวบางคนพยายามถ่ายทอดวิธีการประกอบอาชีพที่เคยถูกคนเมืองเข้าใจคลาดเคลื่อนให้เห็นแง่มุมของชาวบ้าน เช่นประเด็นเรื่องการทำไร่มุมนเวียนและการเผาพื้นที่เพื่อเตรียมทำไร่ ที่เคยถูกสร้างภาพขึ้นมาว่าชาวเขามีส่วนสำคัญในการทำลายป่า เป็นต้น (Isikhao, 2009)

ในบันทึกการท่องเที่ยวชุมชน จะมองเห็นความสัมพันธ์แบบใหม่ นักท่องเที่ยวจะให้คุณค่ากับสินค้าท้องถิ่นที่ชาวบ้านนำมาจำหน่ายโดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง สินค้าเหล่านั้นมีสถานะเป็นวัตถุที่บรรจุเรื่องราวของชุมชนที่พ่อค้าแม่ค้าพร้อมจะถ่ายทอดแก่นักท่องเที่ยว เช่นเรื่องราวที่มาของน้ำตาลมะพร้าวจากสวนอัมพวา ก่อนที่จะมาวางขาย ตั้งแต่การเตรียมพื้นที่เพาะปลูก การคัดเลือกพันธุ์มะพร้าว การเก็บเกี่ยวและผลิออกมาจนเป็นน้ำตาล (Member number 1602325, 2016) ทำให้พ่อค้าแม่ค้ามีสถานะเป็นตัวกลางที่เชื่อมโยงชุมชนในชนบทเข้ากับเมืองหลวงผ่านความประทับใจที่บรรยายออกมาในบทบันทึกการท่องเที่ยวเหล่านั้น

การท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ความคิดว่าด้วยการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การให้ความสำคัญกับเกษตรกรรมเหนืออุตสาหกรรม ทั้งนี้ กลุ่มบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงกิจกรรมระหว่างการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองเข้ากับความคิดในทางเศรษฐกิจก็คือ ปราชญ์ชาวบ้าน ในที่นี้หมายถึงบุคคลที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเกษตรกรตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมและการดำเนินชีวิตตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เรื่องราวความสำเร็จของปราชญ์ชาวบ้านเหล่านี้ ได้รับการเผยแพร่ควบคู่ไปกับการผลักดันเศรษฐกิจพอเพียงให้เป็นวาระทางสังคม ในบทบันทึกการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเองก็ปรากฏว่ามีการกล่าวถึงปราชญ์ชาวบ้านอยู่บ่อยครั้ง การบรรยายถึงปราชญ์ชาวบ้านมักมีโครงเรื่องคล้ายกัน กล่าวคือ จะเริ่มต้นเรื่องราวด้วยความล้มเหลวของการทำเกษตรกรรมแบบเดิม ลงเอยด้วยการเป็นหนี้ก้อนใหญ่ เกิดความเครียดหมดสิ้นหนทางบางคนถึงกับคิดที่จะฆ่าตัวตาย (Dekasathungtako, 2009) และจะมีจุดเปลี่ยนสำคัญก็คือ การได้มารู้จักกับพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง นำไปสู่การเปลี่ยนแนวทางการทำเกษตร พร้อมกับประยุกต์ใช้หลักการของเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตในมิติต่าง ๆ ทำให้ไม่เพียงแต่สามารถปลดหนี้ได้สำเร็จ หากยังมีชีวิตที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ จนกลายเป็นเกษตรกรตัวอย่างที่ได้รับการยอมรับการเชิดชูให้เป็นปราชญ์ชาวบ้าน ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น การจัดการกิจกรรมท่องเที่ยวหลายครั้งที่ได้มีการเชิญปราชญ์ชาวบ้านมาเป็นวิทยากรร่วมพูดคุยสนทนาให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว กิจกรรมเหล่านี้จึงเป็นพื้นที่ของการถ่ายทอดความคิดว่าด้วยการพึ่งตนเองด้วยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นศูนย์กลาง จากสื่อกลางคือปราชญ์ชาวบ้าน ไปยังผู้รับสารต่อที่หนึ่งคือนักท่องเที่ยว และบทสนทนาเหล่านี้ก็จะถูกถ่ายทอดไปยังพื้นที่สาธารณะที่มีความแพร่หลายมากขึ้นอย่างอินเทอร์เน็ตในรูปของบันทึกการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเอง

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของกระบวนการที่กล่าวถึงข้างต้น ในเดือนพฤษภาคม 2553 นักแสดงชื่อดังคนหนึ่งในขณะนั้น โอ อนุชิต สพันธุ์พงศ์ จัดพบปะกับกลุ่มแฟนคลับของตนในรูปแบบของการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเอง ที่ไร่ของคำเตื่อง ภาษี ผู้ซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นปราชญ์ชาวบ้าน กิจกรรมของนักท่องเที่ยวกลุ่มที่นำโดยอนุชิตนี้ เป็นรูปแบบของการเรียนรู้วิถีชุมชนโดยมีคำเตื่องเป็นวิทยากรคนสำคัญ คำเตื่อง เป็นชาวชัยภูมิโดยกำเนิด ความล้มเหลวจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวส่งผลให้เป็นหนี้สิน ความเครียดทำให้ติดเหล้าและบุหรี ได้หันมาทำการเกษตรตามแนวทางพระราชดำริและแนวทางเกษตรธรรมชาติ เลิกใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงบนพื้นที่ 200 ไร่จนสามารถปลดหนี้ได้สำเร็จ คำเตื่องมีบทบาทในการเผยแพร่หลักการดำเนินชีวิตและการทำเกษตรตามแนวทางธรรมชาติและเศรษฐกิจพอเพียง (nangsudcenthang tam roi

phra racha, 2017) สวนป่าของคำเตื่องได้รับการจัดตั้งขึ้นเป็นศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงแห่งหนึ่งในเขตจังหวัดอีสานใต้ มีการจัดกิจกรรมสาธิตการทำเกษตร การแก้ปัญหาเกี่ยวกับคุณภาพดิน การปลูกป่า การปลูกพืชในลักษณะต่างๆ ประเด็นหลักที่คำเตื่องมักย้ายอยู่เสมอก็คือการดำเนินชีวิตให้ใกล้เคียงกับสภาพธรรมชาติให้มากที่สุด การปลูกพืชโดยไม่ใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลง การปลูกสร้างที่อยู่อาศัยอย่างเข้าใจธรรมชาติ สังเกตทิศทางลมร่มเงาต้นไม้ เพื่อให้บ้านเรือนมีอากาศถ่ายเทเย็นสบายตามสภาพอากาศแต่ละฤดูกาล เป็นต้น แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้ถูกถ่ายทอดสู่สังคมผ่านการบรรยายของคำเตื่อง การเน้นย้ำเรื่อง การปลูกพืชที่หลากหลาย การขุดบ่อเลี้ยงปลาเพื่อให้มีอาหารบริโภคอย่างเพียงพอ การรู้จักประมาณตนเพื่อให้ค่าใช้จ่ายเหมาะสมกับรายรับ ที่จะส่งผลให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ไม่เป็นหนี้สิน เป็นสิ่งที่คำเตื่องเน้นย้ำเสมอเช่นกัน

อนุชิตเองกล่าวว่า ก่อนหน้านี้นั้นตนมีโอกาสได้ไปถ่ายทำรายการเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงที่ศูนย์การเรียนรู้ของคำเตื่องและเกิดความประทับใจ เมื่อมีโอกาสได้จัดพบปะกับกลุ่มแฟนคลับ อนุชิตจึงอยากให้แฟนคลับได้มีโอกาสเรียนรู้ในสิ่งที่ตนเองประทับใจ ไม่เพียงแต่จะเกิดประโยชน์กับแต่ละคนเท่านั้น อนุชิตหวังว่าการถ่ายทอดบอกต่อจะยังประโยชน์ต่อสังคมโดยรวมด้วย

“...แอบหวังเล็ก ๆ ว่าเพื่อนๆ จะประทับใจกับกิจกรรมและแนวทางการใช้ชีวิตที่พ่อคำเตื่องบอกว่าธรรมชาติคือครูผู้สอนและสามารถนำไปใช้หรือบอกต่อไปยังคนรอบข้างโดยเฉพาะกับสถานการณ์ดั้งเดิมของบ้านเมืองขณะนี้ แนวทางแห่งความเข้าใจธรรมชาติเข้าใจชีวิตและอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างมีความสุขแบบพอเพียงนั้นน่าจะเป็นอีกหนึ่งแนวทางที่โอเคเชื่อว่า มีประโยชน์มหาศาลและสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตของเราได้ในทุกๆ เรื่อง”

(NovemberSky100, 2010)

ในกิจกรรมที่อนุชิตจัดขึ้นนี้ เราได้เห็นตัวอย่างของการแพร่กระจายแนวคิดการพึ่งตนเองจากต้นทางพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรกรผู้นำแนวคิดไปปฏิบัติจนกลายเป็นตัวอย่างมีชื่อเสียงระดับประเทศได้ถ่ายทอดแนวคิดนั้นไปสู่กลุ่มคนชั้นกลางที่ไม่ได้ประกอบอาชีพเกษตรกร ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นที่ที่ใช้เกษตรกรรมเป็นตัวอย่างรูปธรรมของแนวคิดการพึ่งตนเอง การดำรงชีวิตอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ การจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่สร้างความประทับใจให้กับคนชั้นกลางที่ได้มารับรู้ เนื่องจากสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตของตนแม้จะไม่ได้มีอาชีพเป็นเกษตรกรก็ตาม ยิ่งไปกว่านั้น นักท่องเที่ยวคนชั้นกลางยังค้นพบว่าท่ามกลางเศรษฐกิจโลกที่ผันผวน ในชนบทของไทยยังหลงเหลือวิถีทางการประกอบเศรษฐกิจที่สามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมีความสุข เกิดเป็นความหวังขึ้นมาในหมู่นักท่องเที่ยวเหล่านี้ว่า ไม่ว่าเศรษฐกิจกระแสหลักจะมีความผันผวนหรือเกิดวิกฤตอย่างไร เศรษฐกิจไทยก็ยังสามารถอยู่รอดได้เพราะมีพื้นฐานที่มั่นคงจากวิถีการพึ่งตนเอง การจัดกลุ่มท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้ของอนุชิตนี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งในกระแสการท่องเที่ยวชุมชนพึ่งตนเอง อันเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นในหมู่นักท่องเที่ยวชั้นกลางในเมืองของไทยโดยเฉพาะในช่วงทศวรรษ 2550 หรือราว 10 ปีหลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจเป็นต้นมา

5. คนชั้นกลางกับการเป็นผู้ประกอบการพึ่งตนเอง

การเข้าไปมีส่วนร่วมของคนชั้นกลางในชุมชนพึ่งตนเองไม่ได้มีเพียงแค่การเป็นนักท่องเที่ยว ที่เข้าไปเยี่ยมชม ชื้อสินค้า ศึกษาแนวคิดและความเป็นมา รวมทั้งนำมาเผยแพร่ต่อในช่องทางต่างๆ แต่เพียงเท่านั้น คนชั้น

กลางกลุ่มหนึ่งผันตัวเองไปเป็นผู้ประกอบการเกษตรกรรมที่มีความคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองเป็นแรงผลักดันสำคัญ หากพิจารณาจากมาตรฐานทั่วไป อาชีพการงานเดิมของคนชั้นกลางเหล่านี้ถือว่าสามารถสร้างรายได้ค่อนข้างมั่นคง และถือว่ามีสถานะทางสังคม บางคนเป็นพนักงานบริการบนเครื่องบิน บ้างเป็นนักวิชาการมหาวิทยาลัย หลายคนมีการศึกษาสูงกว่าระดับปริญญาตรี พนักงานบริษัทคนหนึ่งมีตำแหน่งเป็นถึงระดับผู้บริหารทางด้านการตลาดของบริษัทประกันชีวิต เคยได้เงินเดือนระดับหลักแสนบาท แต่ถูกเลิกจ้างด้วยสาเหตุของภาวะเศรษฐกิจตกต่ำจึงหันมาทำเกษตรกรรมด้วยการเพาะเห็ดขาย (Joey, 2009) ในขณะที่บางคนก็ไม่ได้เปลี่ยนมาทำเกษตรอย่างเต็มตัวแต่ทำควบคู่กับงานประจำ (Suanpansuk, 2014, pp. 80-82)

การเข้าไปมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นผู้ประกอบการเกษตรกรรมพึ่งตนเองของคนชั้นกลางเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดออกมาเป็นเรื่องราวในลักษณะต่าง ๆ ทั้งรายงานข่าว สารคดีโทรทัศน์ ข้อเขียนทางอินเทอร์เน็ต ฯลฯ เรื่องมักจะมีเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงอาชีพและวิถีชีวิตเดิมของคนผู้นั้นก่อนที่จะหันมาทำเกษตรกรรม การต้องเผชิญกับความไม่แน่นอนเมื่อเลือกที่จะใช้ชีวิตแบบใหม่ ต้องตอบคำถามคนรอบข้างที่แสดงความห่วงใยที่เห็นพวกเขาลาออกจากงานประจำแล้วหันมาทำสิ่งที่ยังไม่แน่ว่าจะสร้างรายได้ให้จริงหรือไม่ (xela, 2016) การเริ่มต้นใช้เงินเก็บมาเป็นต้นทุนทำเกษตรกรรมแบบลองผิดลองถูกจนสามารถผลิตอาหารที่จำเป็นเลี้ยงตัวเองและมีผลผลิตที่เหลือจากการกินใช้สามารถแบ่งขายได้ หลายคนประสบความสำเร็จสามารถสร้างแบรนด์ผลิตภัณฑ์ของตนเอง

สิ่งที่มักถูกเอ่ยถึงอยู่เสมอในเรื่องเล่าว่าด้วยการเปลี่ยนวิถีชีวิตมาประกอบเกษตรกรรมแนวทางพึ่งตนเองคือ อีสราภาพ ที่สามารถหลุดหลุดจากกรอบวิถีชีวิตแบบเดิมที่ไม่เพียงส่งผลต่อสุขภาพส่วนบุคคลของพวกเขาเอง ชีวิตในเมืองที่พวกเขาเคยต้องทนอยู่นั้นยังผูกติดกับระบบเศรษฐกิจที่พวกเขาถือว่าเป็นสาเหตุสำคัญของปัญหาเศรษฐกิจของประเทศไทย เหตุใดอีสราภาพจึงเป็นสิ่งที่คนชั้นกลางกลุ่มนี้รู้สึกโหยหา คนชั้นกลางกลุ่มนี้รู้สึกว่าการทำงานประจำนั้นไม่ต่างจากชีวิตที่ต้องอยู่ในกรอบรั้ว ทั้งเรื่องเวลาการเข้า-ออกงาน สภาพการจราจรอันติดขัดของเมือง รวมทั้งลักษณะงานที่ต้องปฏิบัติตามคำสั่งมากกว่าจะได้ทำตามสิ่งที่ตนต้องการ เมื่อตัดสินใจลาออกจากงานประจำ พวกเขาจึงมองหาแนวทางการประกอบอาชีพที่จะทำให้พวกเขาเป็นอิสระและสามารถพึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจได้ด้วย คำตอบสำหรับพวกเขาคือการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

อ้อมใจ ชาวจังหวัดพิจิตร เคยเป็นทั้งพิธีกรรายการโทรทัศน์และแอร์โฮสเตส ชื้อที่ดินจังหวัดชุมพรด้วยเงินสะสมจากการทำงาน เธอเริ่มปลูกบ้าน เรียนรู้การปลูกพืชผักสำหรับการบริโภค เลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นแหล่งโปรตีน รวมทั้งพยายามทำยาจากสมุนไพรที่ปลูกเอง ที่ดิน 4 ไร่ของอ้อมใจกลายเป็นที่มาของปัจจัยต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต เธอใช้เวลา 5 ปีเปลี่ยนสวนของตัวเองให้เป็นสวนเกษตรอินทรีย์ผสมผสานผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในชีวิตประจำวันล้วนทำมาจากวัตถุดิบในสวน ทั้งสบู่ ผลิตภัณฑ์ซักผ้า สเปรย์กันยุง เพอร์นิเจอร์ มีเพียงบางอย่างที่ต้องซื้อเนื่องจากไม่สามารถผลิตเองได้ เช่น ถั่วเหลือง นม เป็นต้น อ้อมใจเล่าว่าตั้งแต่หันมาทำสวนชีวิตก็ไม่ต้องถูกกำหนดด้วยตารางเวลาดังที่เคยอยู่ในกรุงเทพ เธอสามารถใช้ชีวิตได้อย่างอิสระ เธอระบุว่าถ้าหากสามารถกำหนดชีวิตตัวเอง พึ่งพาตัวเองได้มากแค่ไหน ชีวิตก็จะมีอิสระมากขึ้นเท่านั้น (ThaiPBS, 2020) การทิ้งวิถีชีวิตในเมืองมาทำอาชีพเกษตรกรรม แสดงว่าสำหรับคนชั้นกลางกลุ่มนี้คำตอบแทนและสถานะทางสังคมมีความสำคัญน้อยกว่าอีสราภาพที่จะได้ใช้ชีวิตอย่างที่ตนเองต้องการ (Money Hub, 2016)

แรงผลักดันอีกประการหนึ่งนอกเหนือจากอีสราภาพก็คือ การแสวงหาอาหารที่มีความปลอดภัยสำหรับตนเองและครอบครัว คนชั้นกลางจำนวนมากมีความตระหนักถึงสารปนเปื้อนในอาหารที่ถูกผลิตโดยระบบอุตสาหกรรมและวางขายอยู่ในท้องตลาดทั่วไป พวกเขาต้องการหาทางเลือกด้วยการซื้อสินค้าเกษตรปลอด

สารพิษมาบริโภค พวกเขาได้เรียนรู้ว่าสามารถผลิตของเหล่านั้นได้ด้วยตนเอง จึงเริ่มทดลองทำ ในที่สุดคนจำนวนหนึ่งหันมาประกอบอาชีพเกษตรกรรมปลอดภัยสารพิษอย่างจริงจัง อนุวัตไม่เคยสนใจเรื่องความปลอดภัยของอาหารทั้งสำหรับตัวเองและของลูกสาว 2 คนสักเท่าไร จนกระทั่งได้รับชมสารคดีเกี่ยวกับสารพิษปนเปื้อนในอุตสาหกรรมอาหาร เขาจึงเริ่มต้นปลูกผักกินเอง ลองผิดลองถูกบนที่ดินข้างบ้านประมาณ 2 งาน จนสามารถผลิตได้เกินความต้องการบริโภค อนุวัตปลูกผักปลอดภัยขายเป็นอาชีพเสริม (Suanpansuk, 2014, pp. 80-82)

ไม่เพียงเท่านั้น ความสนใจเรื่องความปลอดภัยของอาหารทำให้คนชั้นกลางกลุ่มนี้มีทัศนคติในเชิงวิพากษ์ต่อระบบอุตสาหกรรมและการแลกเปลี่ยนสินค้าในระบบตลาดที่เน้นกำไรมากกว่าจะคำนึงถึงผลกระทบต่อผู้บริโภค รัชก อติตพนักงานประจำลาออกมาทำสวนผักผลไม้บนเนื้อที่ 5 ไร่ในจังหวัดปทุมธานี ปลูกพืชหลายประเภทโดยไม่ใช้สารเคมี แม้กระนั้นก็ตาม พื้นที่รอบ ๆ สวนของเธอเต็มไปด้วยโรงงานอุตสาหกรรม ผลผลิตของเธอจึงยากจะหลีกเลี่ยงการปนเปื้อนได้ (Ratnok Saengphayap: Phakphonlamai raisan phit læ than yaphutnung, 2014, pp. 61-62) ดร.กษิต อติตอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ใช้ที่ดินรอบบ้านตัวเองในหมู่บ้านจัดสรร ปลูกและขายพืชปลอดภัยให้แก่เพื่อนบ้าน พยายามตอบสนองความต้องการสินค้าปลอดภัยของคนเมืองที่มีเวลาน้อย ลูกค้ายังสามารถเข้าไปเลือกเก็บผักได้ด้วยตนเองหรือหากต้องการเรียนรู้การปลูกผักปลอดภัยก็ยินดีที่จะถ่ายทอดให้ ดร.กษิตมีความคิดว่า อาจจะทดลองทำระบบการซื้อขายที่วางอยู่บนความเชื่อใจของคุณค้า ลูกค้าสามารถเปิดตู้แช่ผักแล้วหยิบไปตามที่ต้องการ จ่ายเงินตามราคาที่ระบุไว้ โดยที่เจ้าของสินค้าไม่จำเป็นต้องอยู่บ้าน (Dr.Kasidit Uchiaochnikit: 1 Mubanchatsan 1 Rankrin, 2014, pp. 20-22) คล้ายกับแนวทางของพีและธันว์ คู่สามีภรรยาที่เปื้อนอายุชีวิตในสังคมเมืองและงานประจำจึงหันมาทำอาชีพเกษตรเพื่อสุขภาพที่จังหวัดเชียงใหม่ พวกเขาตั้งใจขายผลผลิตให้แก่ผู้บริโภคโดยตรง โดยไม่ผ่านพ่อค้าคนกลาง (Raikhiangrung, 2014, หน้า 98-100)

ในการเปรียบเทียบกิจการเกษตรปลอดภัยกับการผลิตในระบบอุตสาหกรรมนี้ เจ้าของแบรนด์กาแฟ Secret Garden ในโครงการหลวงที่บ้านแม่กำปอง จังหวัดเชียงใหม่ กล่าวไว้อย่างชัดเจน

ผมฝัน...ถึงภาพป่าชุมชนที่อุดมสมบูรณ์บนดอยสูง มีต้นกาแฟปลูกแทรกแซมอยู่ในป่า เป็นระยะ ๆ เห็นชาวบ้านแบกกระบุงขึ้นหลังเดินเข้ามาในป่า เก็บกาแฟบ้าง ซาบ้าง ลูกไม้เถาว์วัลย์บ้าง จนได้ปริมาณพอควรก็เดินออกมาจากป่ากลับสู่ครอบครัวเล็ก ๆ อย่างมีความสุข
นอกจากนี้ ผมยังอยากให้เราไปถึงไร่กาแฟกว้างใหญ่สุดลูกหูลูกตาในต่างประเทศ มีเครื่องจักรขนาดใหญ่หน้าตาประหนึ่งปีศาจร้ายที่กำลังเขมือบทุกอย่างที่ขวางหน้า กำลังเคลื่อนผ่านไร่กาแฟที่ผลิตแบบเชิงเดี่ยวนับหมื่นนับแสนไร่ ใช้ทั้งปุ๋ยและเคมีกำจัดศัตรูพืชบนพื้นที่ป่าที่เคยเป็นปอดของโลก (Secret Garden, 2014, หน้า 88-89)

ตามที่ปรากฏในหลากหลายเรื่องเล่าเหล่านั้น ก่อนที่การประกอบอาชีพเกษตรแนวพึ่งตนเองที่คนชั้นกลางกลุ่มนี้หันมายึดถือเป็นวิถีชีวิตใหม่ของตนจะประสบความสำเร็จ พวกเขาต้องเผชิญกับอุปสรรคหลายประการ ตั้งแต่แรงต้านจากคนรอบข้าง การหาความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรที่ต้องเริ่มใหม่เกือบทั้งหมด ศิริพร อติตพนักงานบริษัทต่างชาติเงินเดือนหลักแสนที่หันมาปลูกมะเขือพวงส่งออก เล่าว่า ก่อนที่เธอจะค้นพบว่ามะเขือพวงสามารถสร้างรายได้ที่มั่นคงได้นั้นเธอก็ต้องขาดทุนมาจากการลองผิดลองถูกหลายครั้ง (Baibainganopfit! adit phanakngan borisat tang chat hanlang ngan borisat pluk makhuaphuang rap ngoen saen, 2017) เบญจวรรณ ผู้ก่อตั้งบ้านสวนบุญมงคล เล่าเรื่องการเริ่มต้นวิถีชีวิตใหม่ในที่ดินของเธอไว้อย่างน่าอ่าน

เราเริ่มวางแผนว่าจะทำอะไรได้บ้างในพื้นที่ 180 ตารางวา...บ้านเราอยู่ไกลที่สุดในหมู่บ้าน แรงดันน้ำมาไม่ถึง จะได้ใช้น้ำที่ต้องมาเปิดไว้ตอนตี 2 ตี 3 ที่ชาวบ้านเขาหลับนอนกันหมดแล้ว แต่ถึงยังงั้นก็ตามเปิดไว้ยั้งเข้าน้ำยังไม่ถึงถึง และเรื่องความสะอาดก็หายห่วง เพราะท่านจะได้ของแถมเป็นเศษสนิมบ้างกลิ่นจอกแทนเน่าบ้าง บางทีสระผมที่มีรากผักกูดมาด้วยยิ่งกว่าในหนังสืออีก (xela, 2016)

เครือข่ายในชุมชนมีความสำคัญสำหรับการทำเกษตรกรรมแนวพึ่งตนเอง ด้านหนึ่งชุมชนรอบข้างเป็นแหล่งความรู้ที่สามารถเข้าถึงได้ค่อนข้างง่าย (Major Group, 2016) ชุมชนยังเป็นเสมือนเพื่อนร่วมทางที่ช่วยยืนยันความถูกต้องของแนวทางการดำเนินชีวิตแบบใหม่ อ้อมใจเล่าว่าทุก ๆ เดือนเธอและกลุ่มชาวบ้านจะนัดพบกัน นำความรู้และผลิตภัณฑ์ของแต่ละคนมาแลกเปลี่ยนกันโดยไม่ใช้เงินเป็นสื่อกลาง ผู้เข้าร่วมแต่ละคนจะพิจารณาว่าตนเองพอใจในผลิตภัณฑ์ชิ้นใดจึงนำไปแลกเปลี่ยน สิ่งที่เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนจึงได้แก่ คุณค่าของผลิตภัณฑ์ ไม่ใช่เงิน อ้อมใจระบุว่าการมีกลุ่มเครือข่ายทำให้รู้สึกอุ่นใจไม่โดดเดี่ยว (ThaiPBS, 2020) กัญภคณัฐ ผู้ที่ทำงานประจำเงินเดือนหลายหมื่นออกมาทำเกษตรกรรม ได้รู้จักกับเครือข่ายเกษตรกรรมแลกเปลี่ยนความรู้และวัตถุดิบเมล็ดพันธุ์ จนสามารถตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนขายผลิตภัณฑ์เกษตรแปรรูปผ่านสังคมออนไลน์ มีจุดขายที่การปลูกข้าวเอง สีเอง แปรรูปเอง และเป็นผลิตภัณฑ์ปลอดสารเคมี (Kasetyangyntngdoenkukantalat pradchaya..parinyathothingopfitluithung, 2016)

การเชื่อมโยงวิถีชีวิตแบบใหม่ของตนเข้ากับพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหนึ่งในลักษณะสำคัญของเรื่องเล่าเหล่านี้ ในด้านหนึ่งสามารถกล่าวได้ว่า พระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงเป็นต้นแบบของเรื่องเล่าว่าด้วยการพึ่งตนเองของคนชั้นกลางไทย ทั้งในแง่ที่เป็นการสร้างคำอธิบายสาเหตุของวิกฤตเศรษฐกิจว่า มาจากความสัมพันธ์ที่ผิดพลาดระหว่างสังคมไทยกับโลกาภิวัตน์ และในแง่ที่เป็นการนำเสนอว่าการพึ่งตนเองคือทางออกจากวิกฤตและเป็นแนวทางสู่อนาคตที่มั่นคง สมโภชน์ อดีตนักวิชาการเกษตรของมหาวิทยาลัยแห่งหนึ่ง ลาออกจากงานมาทำไร่นาสวนผสมในที่นากลางเมืองย่านรามอินทรา สมโภชน์เล่าว่าเคยมีนายทุนติดต่อขอซื้อที่ดินกว่า 50 ไร่ด้วยราคารวมถึง 1,500 ล้านบาท แต่เขาไม่ยอมขาย “เพราะตนคิดว่าตนไม่ได้มีความสุขบนกองเงินกองทอง ตนเองมีความสุขกับการทำไร่ทำสวน แม้รายได้จะน้อยกว่าตอนเป็นอาจารย์ที่มหาวิทยาลัยแต่มีความสุข” (Cherlyn, 2019) สมโภชน์ระบุอย่างชัดเจนว่าแนวทางการทำเกษตรกรรมของตนเองนั้น เป็นการทำตามตัวแบบเกษตรหมุนเวียนตามพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงของรัชกาลที่ 9 เช่นเดียวกับอัญชลี อดีตพนักงานบริษัทที่ทำงานในกรุงเทพฯ มากกว่า 20 ปี เธอลาออกจากงานและกลับไปดูแลครอบครัวที่จังหวัดตราด เริ่มต้นทดลองทำอาชีพเกษตรด้วยการศึกษาแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ของรัชกาลที่ 9 เปลี่ยนนาข้าวเป็นพื้นที่ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิด ทำให้สามารถสร้างรายได้พอเลี้ยงดูครอบครัวจากพื้นที่เกษตรเพียงแค่ 2 ไร่เท่านั้น อัญชลีกล่าวว่า “รู้สึกสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ท่านที่พระราชทานให้กับประชาชนชาวไทยมาตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ท่าน พระองค์ได้ทำให้ประชาชนชาวไทยอย่างมากมายจนไม่สามารถจะกล่าวได้หมด” (Saoopfitklapbankoetthamkaset Tamnao pholuang r.kao, 2017)

เรื่องเล่าว่าด้วยอดีตพนักงานเงินเดือนประจำผู้หันมาทำอาชีพเกษตรกรรมได้มีบทบาทในการเผยแพร่แนวทางการพึ่งตนเองและเศรษฐกิจพอเพียงไปในตัว เช่นเรื่องราวของปิยนุช เจ้าของฟาร์มเกษตรอินทรีย์ที่ได้รับ การรับรองมาตรฐานจากกรมวิชาการเกษตร เธอลาออกจากงานประจำมาทำเกษตรตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงปลูกพืชไว้บริโภคเองและนำผลผลิตที่เหลือไปแปรรูปเพื่อสร้างรายได้ เรื่องราวของเกรียงไกร บุญเหลือ และดวงแก้ว ตั้งใจตรง คู่รักหนุ่มสาวผู้ทั้งชีวิตในเมืองไปทำเกษตรอินทรีย์อันเป็นที่รู้จักกันดีของคนเมืองในช่วงปี 2559

เนื่องจากปรากฏในสื่อโฆษณารถยนต์ที่ฉายก่อนภาพยนตร์เริ่ม ก็มีการอ้างอิงถึงแนวทางการพึ่งตนเองและการใช้ชีวิตแบบพอเพียงอย่างชัดเจน (MGR Online, 2016) ในอีกด้านหนึ่งการยกระดับพื้นที่เกษตรกรรมของตนให้เป็นศูนย์การเรียนรู้ เปิดโอกาสให้ชาวบ้านในชุมชนและคนทั่วไปได้เข้ามาศึกษา ก็เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่จะช่วยเผยแพร่แนวทางพึ่งตนเองแบบเศรษฐกิจพอเพียง เจตน์ธน์ช อดีตวิศวกรผู้หันมาเป็นผู้ใหญ่บ้านที่จังหวัดสงขลา ตั้งใจเปลี่ยนชุมชนของตนให้สามารถพึ่งตนเองในด้านอาหารได้ เขาเริ่มศึกษาจากโครงการฟาร์มตัวอย่างตามพระราชดำริในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เจตน์ธน์ชลงมือทำด้วยตนเองและค่อยๆ ยกระดับให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ จนมีลูกบ้านเข้าร่วมด้วยมากกว่า 10 ครอบครัว แต่ละครอบครัวหันมาปลูกพืชโดยไม่ใช้สารเคมี เลี้ยงไก่ไข่แบบปล่อยตามธรรมชาติ ปลูกสมุนไพรเพื่อทำยารักษาโรค และพยายามหาตลาดเพื่อขายพืชผักที่ผลิตได้เหลือกินต่อไป (Chethanat Kunnin: Phuyaibanfairængnamthimphalitahanplotphai, 2014, pp. 83-85)

6. สรุป

เนื้อหาของบันทึกการท่องเที่ยวยุคชุมชนและผู้ประกอบการเกษตรพึ่งตนเองบรรจุระบบคุณค่าหลายประการที่ราวกับจะเป็นบทสนทนากับการถกเถียงว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างโลกาภิวัตน์กับสังคมไทย ในทศวรรษก่อนหน้านั้น เราได้เห็นจินตภาพถึงชนบทไทยอันเป็นสังคมในอุดมคติ ทั้งด้านความสัมพันธ์ทางสังคมที่ผู้คนเปี่ยมด้วยอัธยาศัยมีน้ำใจเอื้อเฟื้อไม่เอาัดเอาเปรียบกัน ทั้งด้านเศรษฐกิจที่ชนบทไทยมีความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทำมาหากินบนฐานของเกษตรกรรม ปราศจากการใช้สารเคมี เกษตรกรผลิตเพื่อกินเพื่อใช้มากกว่าผลิตเพื่อขาย พยายามพึ่งพาตลาดภายนอกและพ่อค้าคนกลางให้น้อยที่สุด โดยใช้การรวมกลุ่มเครือข่ายและการเข้าถึงผู้บริโภคโดยตรง การได้เข้าไปสัมผัสมีส่วนร่วม รวมทั้งได้เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างสังคมอุดมคติเช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดความสุขความประทับใจและความอึดอึดใจ ที่กิจกรรมของตนนั้นไม่ได้เพียงแค่อำนาจให้เกิดประโยชน์เฉพาะตนเท่านั้น แต่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ก่อให้เกิดความคาดหวังว่าพื้นที่เกษตรกรรมเหล่านี้จะสามารถเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ และเป็นรากฐานที่มั่นคงของประเทศในอนาคตต่อไป

หากพิจารณาจากเรื่องเล่าในบันทึกการท่องเที่ยวยุคชุมชนพึ่งตนเองและผู้ประกอบการเกษตรกรรม อาจกล่าวได้ว่า หลังจากผ่านพ้นความยากลำบากของพิษวิกฤตเศรษฐกิจที่เต็มไปด้วยความวิตกกังวล ความหวาดหวั่นทั้งต่อปัจจุบันอันหนักหน่วงและต่ออนาคตที่เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน แนวทางการพึ่งตนเองได้กลายมาเป็นความหวังใหม่ของคนชั้นกลางไทยในฐานะหนทางของการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจ เป็นแนวทางที่นำไปสู่อิสรภาพทั้งระดับปัจเจกบุคคลที่สามารถใช้การประกอบอาชีพเกษตรอินทรีย์เลี้ยงดูตัวเองและครอบครัว โดยไม่ต้องพึ่งพาเงินเดือนประจำเหมือนชีวิตในเมือง อีกทั้งยังเป็นแนวทางสู่อิสรภาพของสังคมไทยต่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลกอันผันผวน คนชั้นกลางกลุ่มนี้พบว่าประเทศไทยมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีวัฒนธรรมอันดีงามของชุมชนในชนบท ที่สอดคล้องกับแนวทางพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ การได้เข้ามาพบเห็นสัมผัสมีส่วนร่วมด้วยตนเองในการสร้างแนวทางพึ่งตนเองนี้ให้เกิดขึ้นจริงอย่างเป็นรูปธรรมจึงก่อให้เกิดความรู้สึกที่เรียกว่า ความอึดอึดใจ เปรียบได้กับความรู้สึกเมื่อได้เห็นต้นอ่อนของเมล็ดพันธุ์ที่เราปลูกด้วยมือตัวเอง เฝ้าถนอมดูแลรดน้ำป้องกันแมลง ค่อยๆ แทะยอดอ่อนขึ้นมาจากผิวดิน เป็นพืชพันธุ์ที่ปราศจากสารพิษปลอดภัยทั้งต่อร่างกายผู้บริโภคและปลอดภัยทั้งต่อสังคมเพราะเป็นหนึ่งในห่วงโซ่ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบใหม่ที่จะนำพาสังคมไทยไปสู่อนาคตที่มั่นคงยั่งยืน

References

- Admission Premium. (2019, September 26). *sakha kanthongthieo læ kan rongræm mi thinai pæet son bang* [Where do tourism and hospitality courses take place?]. Retrieved from <https://www.admissionpremium.com/hotel/news/3104>
- Aphonsuwan, T. (1994). Lokanuwat, Lokantranuwat, Lokawiwat [On Globalization]. *Thammasat Journal*. 101-124.
- Atwiphat, M. (1995). *kansuksa khwamtongkan thiyuasai khong khon chan klang thi tham ngan yu nai samnakngan yan asok-ratchadaphisek* [A study of housing demand of middle-class office employee in Asoke-Rachada Pisek area]. (Master thesis, Chulalongkorn University)
- Baibainganopfit! adit phanakngan borisat tang chat hanlang ngan borisat pluk makhuaphuang rap ngoen sæn* [Goodbye Fulltime Job! A former Foriegn Company's Worker turned to Eggplant Implantation]. Retrieved from <https://www.thaijobsgov.com/jobs/120321>
- Bello, W. (1999). *wikhro wikrittikan thang kanngoen læ khroongsang* [An Analysis of Financial and Structural Crisis]. In P. K. [ed.], *wikrit krasæ lokaphiwat : bot wikhro læ samruat mæ bæp khong kanphatthana* [Globalization Crisis: An Analysis and Inquiry of Developmental Patterns] (pp. 93-109). Bangkok: Foundation for Children .
- Phongphaichit, B and Baker, C. (2003). *Setthakitkanmuangthaisamakrunghetp* [Thailand: Economy and Politics]. Bangkok: Silkworm Books.
- Phongphaichit, B and Baker, C. (2014). *prawattisat Thai ruamsamai* [A History of Thailand]. Bangkok: Matichon.
- Bhumibol Adulyadej, King (1997). *phra rat damrat phraratchathan si Thanwakhom songphanharoisip* [Royal Speech, 4th December 1997]. Retrieved from <http://km.rdpb.go.th/Knowledge/View/72>
- Bhumibol Adulyadej, King. (1998). *phra rat damrat phraratchathan si Thanwakhom songphanharoisipet* [Royal Speech, 4th December 1998]. Retrieved from <http://km.rdpb.go.th/Knowledge/View/73>
- Cherlyn. (2019, May 31). *"adit achan" mai son ngoenduan pi lalan patiset khai thidin nung, haroi lan kho chai chiwit phophiang* [A former lecturer is unconcerned about his million-baht salary, refuses to sell his land, and insists on living sufficiently.]. Retrieved from http://www.thousandreason.com/post12121141007435?utm_source=thongmeman.com&utm_medium=recommend
- Chethanat Kunnin: Phuyaibanfairængnamthimphalitanplotphai [Chethanat Kunnin: the Village Headman and Safety Food Production]. (2014). In *Living Green Together* (pp. 83-85). Bangkok: Suangoenmima.

- Chitpundit, C. (2007). *khongkan annuang machak phraratchadamri : kan sathapana phraratchaamnat nam nai phra bat somdet phrachaoyuhua* [Royal Initiative Projects: the Establishment of the Royal Hegemony]. Bangkok: The Foundation of the Promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project.
- Dekasathungtako. (2009, August 11). *Suanlungnin Amphæthungtako Chumphon* [Uncle Nil's Farm, Thungtako District, Chumpon]. Retrieved from <http://oknation.nationtv.tv/blog/tungtako/2009/08/11/entry-1>
- Dr.Kasidit Uchiaochankit: 1 Mubanchatsan 1 Rankrin [Dr.Kasidit Uchiaochankit: 1 Housing Estate, 1 Green Shop]. (2014). In *Living Green Together* (pp. 20-22). Bangkok: Suangoenmima.
- GMMTV. (2017, May 15). *Thok-ka-Thaye Tonight | EP.75* [Talk with Transgender Tonight | EP.75]. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=1MbfHxCJ1xE>
- Isikhao, 1. (2009, May 11). *krathu ni chuan thongthieo chæng anurak pai yiam muban hin lat nai khong chao pakayo A. wiang pa pao, chiangrai* [Let's try ecotourism: Visiting Pga K'nyau's Hinladnai Village in Wian Papao District, Chiangrai]. Retrieved from <http://topicstock.pantip.com/supachalasai/topicstock/2009/05/S7850979/S7850979.html>
- Joey. (2009, April 8). *Chak "saopfitngoenduanpensaen" Thukchoenok Hanmaplukphak-præruphet Sangraidaithiyangynkwanborisat!* [From a Fired Wealthy Salary Worker to Richer Mushroom Farmer!]. Retrieved from <http://www.mommybooklet.com/post05114301005328>
- Kasetyangyuntongdoenkhu Kantalat pradchaya..parinyathothingopfitluithung* [Marketing has to be a part of sustainable agriculture.: A Philosophy of a Pundit]. (2016, July 11). Retrieved from <https://www.thairath.co.th/content/659886>
- Major Group. (2016, June 10). *SUZU 2016 final long story*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=UeMkAejqjLE&feature=youtu.be>
- Marayatfam: Thidetthihetinsi [Maraya Farm: The Best is Organic Mushroom]. (2014). In *Living Green Together* (pp. 48-50). Bangkok: Suangoenmima.
- Member number 1602325. (2016, April 21). *"pathiaokan!" thieo bæp withi Thai anurak Amphawa pai duai kan* ['Let's Go! Thai Style Tourism and Amphawa Conservation]. Retrieved from <https://pantip.com/topic/35061539>
- MGR Online. (2016, December 29). *Sampas khwamsukmuanruam Naichiwitphophianglæplotsanphit Na Banrunrom : Kriangkrai Bunlua* [Sense of Happiness in Sufficient and Non-toxic Life at Banrunrom : Kriangkrai Bunlua]. Retrieved from <https://mgronline.com/onlinesection/detail/9590000123975>
- Money Hub. (2016, April 18). *chak phanakngan pracham su kaset insi khwam suk thi phophiang* [From Full Time Worker to Organic Farmer: Sufficient Happiness]. Retrieved from <https://moneyhub.in.th/article/from-flight-attendants-to-agriculturist>

- Museum Siam. (2017). *nithatsakan tomyam kung witthaya: wicha ni ya lian !* [Tom Yum Kung Studies: Lesson (un)Learned]. Retrieved from <https://www.museumsiam.org/ve-detail.php?MID=5&CID=20&CONID=2071&SCID=84>
- nangsudøenthang *tam roi phra racha* [The King's Journey' Learning Passport]. (2017). Bangkok: QLF.
- neju11. (2016, August 31). *song khla maha sanuk : pha thieo khlong bang klam sainam hæng withi kaset chumchon thi mi huachai rak sikhieo* [Funny Songkhla: Bangklam Canal and Its Green Cummunity]. Retrieved from <https://pantip.com/topic/35547354>
- NovemberSky100. (2010, August 17). *Thongthiaochoenganurak kap Tree O Camp læ O anuchit* [Ecotourism with Tree O Camp and O Anuchit]. Retrieved from <http://topicstock.pantip.com/chalermthai/topicstock/2010/08/A9589363/A9589363.html>
- Paphafan. (2007, December 31). *ingæp næp nathi kap homsate Amphawa thi ban lung klao* [Closed Up with Uncle Klao's Amphawa Homestay]. Retrieved from <http://topicstock.pantip.com/blueplanet/topicstock/2007/12/E6187419/E6187419.html>
- Patthamanan, U. (2003). *wikrittakan setthakit kap kan prap tua khong thanakhan phanit nai prathet Thai* [Economic Crisis and the Adaptation of Commercial Banks in Thailand]. Bangkok: Asian Studies Institute, Chulalongkorn University.
- Photchanalawan, P. (2020). *prawattisat hæng kandøenthang læ phumisat kanmuang nai rop satawat : waduai kanthongthieo nai thana moradok hæng kansang chat khong rat Thai chak rat charit songkhram Wiatnam su yuk ratthaprahan songphanharosisipka*. Bangkok: sm-thai.
- Raikhiangrung [Khiangrung Farm]. (2014). In *Living Green Together* (pp. 98-100). Bangkok: Suannoemmima.
- Ratnok Sængphayap: Phakphonlamairaisanphitlæthanyaphutnung [Ratnok Sængphayap: [Non-toxic Fruit and Vegetables and Steamed Grains]. (2016). In *Living Green Together* (pp. 61-62). Bangkok: Suannoemmima.
- Reynolds, C. J. (2001). Globalisers vs Communitarians: Public Intellectuals Debate Thailand's Futures. *Singapore Journal of Tropical Geography*. 252-269.
- Saopfitklapbankøetthamkaset Tamnæopholuang r.kao* [A Former Full Time Worker Turned to King Rama IX's Footsteps]. (2017, October 10). Retrieved from <https://www.thairath.co.th/news/local/north/1095547>
- Secret Garden. (2014). In *Living Green Together* (pp. 88-89). Bangkok: Suannoemmima.
- shutterlism. (2013, August 22). *Bangtaboon Story: thongthieo thai phap choeng anurak* [Bangtaboon Story: Photography and Ecotourism]. Retrieved from <https://pantip.com/topic/30877109>

- Sinara, T. (2012). *khwamkhit thangkan muang khong "panyachon fai khan" phailang kan toktam khong krasækhwam khit sangkhomniyom nai prathet Thai*, p.s. 2524 – 2534. (PhD thesis, Chulalongkorn University)
- Suanpansuk [Happiness Sharing Farm]. (2014). In *Living Green Together* (pp. 80-82). Bangkok: Suanngoenmima.
- Takashi, S. (2004, February). *rieti*. Retrieved from https://www.rieti.go.jp/en/publications/summary/0402_0010.html
- Techaphira, K. (1995). *Wiwathalokanuwat [Arguments on Globalization]*. Bangkok: Manager . ThaiPBS. (2020, September 8). *phungpha ton su itsaraphap [Self-dependency and Freedom]*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=ar3zB1e2Wi4&feature=youtu.be>
- Unchanam, P. (2018). Kasatrikradumphi: Moradokthangprawatsatchakratchakanthi Kao hængratchawongchakri [The Bourgeois King: King Rama IX's Historical Legacies]. *Fadiaokan*. 7-71.
- Charoenloet, W. and Thonchaisotwut, P. (2001). *wikrit setthakit sangkhom kap anakhot rængngan Thai [Economic and Social Crisis and the Future of Thai Labour]*. In K. K. (eds.), *2540 chut plian prathet Thai [1997: Thailand's Turning Point]* (pp. 207 - 254). Bangkok: Political Economics Studies Center, Chulalongkorn University.
- xela. (2016, May 27). *chan mai dai ba khæ kla ok ma tham ta mo khwam fan [I'm not crazy, just dare to dream]*. Retrieved from <https://pantip.com/topic/35206093>